

Milan Pahor

ODMEVI IN SPOMIN NA BAZOVICO TER AKTUALNOST NJIHOVEGA SPOROČILA

OHRANJANJE SPOMINA

Evropske odmeve na prvi tržaški proces lahko razdelimo na več obdobj, ki so izpostavljala različne vsebine. Prvi odmevi so sledili takoj po procesu, ki je potekal od 1. do 5. septembra 1930 v sodni palači v Trstu in se končal z ustrelitvijo ob 5.43 na vojaškem strelišču v Bazovici. O tej temi sem 28. septembra 2012 govoril na posvetu, ki ga je v Cekinovem gradu v Ljubljani priredilo Društvo TIGR.³⁴⁸ O odmevih na proces med Slovenci v Ameriki je na istem posvetu Društva TIGR Primorske Uroš Lipušček predstavil zanimiv referat z naslovom Odmev prvega tržaškega procesa v ZDA.³⁴⁹ Na to temo je izšel tudi prispevek Prvi tržaški proces in Slovenci v ZDA Alekseja Kalca in Mirjam Milharčič Hladnik, ki je bil objavljen v reviji *Annales* v Kopru.³⁵⁰

348 Pahor M., *Odmevi v Evropi po ustrelitvi štirih junakov v Bazovici*.

349 Lipušček, *Odmev prvega tržaškega procesa v ZDA*.

350 Kalc, Milharčič Hladnik, *Prvi tržaški proces in Slovenci v ZDA*.

Spomin na Bazovico kot na simbol protifašističnega gibanja lahko v evropskem prostoru delimo na odmeve v letih 1930–1945 in na odmeve od leta 1945 dalje, torej odkar se prirejajo spominske komemoracije. Prva je bila 9. septembra 1945, v sledečih letih pa potekajo vsako leto prvo nedeljo po 6. septembru.

V slovenskem (in drugem) zgodovinopisju najdemo veliko odmevov na bazoviške dogodke. Vedno pomembnejše so spominska literatura (Vekoslav Španger, Dorče Sardoč, Drago Žerjal, Zorko Jelinčič in drugi) ter mnoge publikacije, ki prinašajo prispevke o protifašističnem boju v Trstu, Gorici in na Primorskem iz raznih pogledov: narodnjaškega, borbaškega, tigrovskega, komunističnega, krščansko-socialnega, liberalnega, duhovniškega, obveščevalnega idr. Pri tem je veliko prispevala bogata knjižna produkcija Društva TIGR Primorske (od nastanka leta 1994 dalje).

Spomin na Bazovico se ohranja tudi s poimenovanjem šol, ulic in trgov po štirih junakih v Sloveniji, v Trstu in drugod. Leta 1978 je bila slovenska osnovna šola v Rojanu v Trstu poimenovana po bazoviških junakih.³⁵¹ Danes te šole ni več, saj je bila ukinjena zaradi prenizkega števila vpisanih otrok. V stavbi domuje slovenska kulturna ustanova Glasbena matica.

SPOMINSKA OBELEŽJA

Spominsko obeležje v Prešernovem gaju v Kranju so odprli na dan mrtvih 1930, slaba dva meseca po usmrtitvi. Emigrantsko društvo Zarja je takrat v Kranju priredilo slovesnost na pokopališču v sedanjem Prešernovem gaju. Ob tej priložnosti so odkrili lesen spomenik v obliki piramide. Ob prvi obletnici strelav v Bazovici so leseni spomenik odstranili in dali zgraditi drugega iz kamna. Na drugo obletnico ustrelitve, 4. septembra 1932, so nato odkrili kamniti (betonski) spomenik, ki stoji še danes. Pred odkritjem so imeli na sedežu Zarje komemoracijo in mašo z adušnico.³⁵²

Pri vasi Bazovica je bilo na bivšem strelišču spominsko obeležje postavljeno 9. septembra 1945. Osrednji spomenik je oblikoval tržaški Slovenec arhitekt Franjo Kosovel.³⁵³

Na pokopališču pri Sv. Ani v Trstu je bilo 6. septembra 1945 postavljeno spominsko obeležje iz štirih kamnov v obliki romba.³⁵⁴ Dne 12. septembra 1965 so ga zamenjali z novim: postavljen je bil kamnit steber s profili štirih junakov. Odbor za proslavo

³⁵¹ *Rojan skozi čas po spominih, slikah in zgodovinskih virih*. Glej tudi: Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 57.

³⁵² Žerjal, *Spomini in razlage o protifašističnem boju*, str. 120–124.

³⁵³ Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 60.

³⁵⁴ *Primorski dnevnik*, 1, št. 99, 7. 9. 1945, str. 1, Na grobovih bazoviških žrtev.

bazoviških junakov je takrat objavil razpis za spominsko obeležje. Odobren je bil osnutek, ki sta ga pripravila kipar Zdenko Kalin in arhitekt Boris Kobe iz Ljubljane.³⁵⁵

29. septembra 2012 so odkrili obeležje pred rektoratom Univerze v Ljubljani na Kongresnem trgu, kjer je prej stal drug spomenik, ki so ga leta 1930 postavili člani Jugoslovenske omladine.³⁵⁶ To je bila študentska organizacija, katere člani so bili tudi primorski študentje iz tedanje Julijske krajine, ki je bila del Kraljevine Italije. Obeležje je odstranil italijanski okupator po nalogu komisarja Emilija Graziolija leta 1942.

Odbor za proslavo bazoviških junakov je 5. septembra 2015 pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu postavil obeležje v spomin na Antona Gropajca (1885–1930), soborca “borbaša” štirih ustreljenih junakov.³⁵⁷ V pripravi je spominsko obeležje v Bazovici, ki ga bo postavila Občina Trst.

ODMEV BAZOVICE MED SLOVENSKIMI KULTURNIKI

O tej temi sta pred že pred leti pisala Vekoslav Španger in Drago Pahor,³⁵⁸ ki je objavil dva prispevka na straneh Jadranskega koledarja v Trstu, prvega v koledarju za leto 1973 in drugega za leto 1980. O dogodku v Bazovici so posneli igrani in dokumentarni film *Strelji v Bazovici* (2011).³⁵⁹ Stalno slovensko gledališče v Trstu pa je 20. septembra 2012 na prostem v neposredni bližini spomenika v Bazovici pripravilo predstavo Dušana Jelinčiča *Kobarid 1938* (kronika atentata).³⁶⁰

Slovenska pesnika Pavel Golia in Igo Gruden sta dogodek v Bazovici opisala v verzih. Pavel Golia je po ustrelitvi junakov napisal pesem z naslovom *6. IX. 1930* in jo objavil v kulturni reviji *Odmevi*. Po osvoboditvi jo je uvrstil v svojo pesniško zbirko, ki je izšla leta 1951.³⁶¹

Pavel Golia: 6. IX. 1930

Na Bazovici so počili strelji.

Štiri žrtve so pale,

štiri matere so zajokale,

*štiri heroji bodo večno živeli.*³⁶²

355 Pahor D., *Odmev bazoviških žrtev v slovenski umetnosti*, str. 114; Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 131.

356 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 48.

357 *Primorski dnevnik*, 71, št. 206, 5. 9. 2015, str. 6, Bazoviški junaki: odkritje obeležja pri spomeniku.

358 Španger, *Bazoviški spomenik*, str. 191–193; Pahor D., *Odmev bazoviških žrtev v slovenski umetnosti*, str. 103–115; Pahor D., *Štirim z bazoviške gmajne*, str. 89–93.

359 Dokumentarno-igrani film *Strelji v Bazovici: 6. sep. 1930*. Režiser Tugo Štiglic; scenarist Jadran Sterle. Novo mesto: Studio Vrtnec, 2011.

360 *Primorski dnevnik*, 68, št. 224, 22. 9. 2012, str. 6, Drama Kobarid 38 na bazovski gmajni.

361 Pahor D., *Odmevi bazoviških žrtev v slovenski umetnosti*, str. 103.

362 Golia, *Izbrane pesmi*, str. 93.

Nabrežinski pesnik Igo Gruden je kmalu spesnil pesem z naslovom *Bazoviškim žrtvam*, ki so jo recitali kot del kulturnega programa ob odkritju spomenika v Bazovici. Četrta kitica se glasi:

*Grobove smo naše nad Trstom iskali,
v dolinah, pod bori, v tišini ograd,
o, niste, zaman v Bazovici nam pali,
ki uporniško kri za svobodo ste dali,
za nas žrtvovali življenja pomlad.*³⁶³

Drago Pahor v prispevku navaja celo vrsto slovenskih pesnikov, ki so napisali pesmi v spomin na štiri ustreljene junake: Alojz Gradnik, Karel Širok, Albert Širok, Danilo Gorinšek, Mara Lamut, Milan Logar, Danilo Benčina, Lev Svetek – Zorin idr. Dodaja še pisatelja Cirila Kosmača in Borisa Pahorja in druge besedne umetnike. Dotika se tudi arhitektov in oblikovalcev, začenši s Franjom Kosovelom, ki je izdelal osnutek spomenika v Bazovici.³⁶⁴ Vredno bi bilo nadgraditi omenjeno raziskavo Draga Pahorja ter dopisati nove podatke. Gotovo bi nastala zanimiva in povedna študija.

Slovenska osnovna šola v Rojanu v Trstu je bila poimenovana po bazoviških junakih dne 3. decembra 1978. V veži (bivše) šole v Rojanu so v marmornato ploščo vklesani verzi slovenskega pesnika iz Trsta Miroslava Košute.³⁶⁵

*V času, ki naj se ne povrne,
v času, ki je zapisan v nas
s prepovedmi, požigi, krajo,
so se nasilju z nasiljem uprli
štirje junaki, ki so verjeli
v svobodo in pravičnejši svet:
Ferdo Bidovec, Franjo Marušič,
Zvonimir Miloš, Alojz Valenčič,
ustreljeni v Bazovici
ob zori 6. septembra 1930.
Njihova kri je klila v semenju
za zmagoviti osvobodilni boj
slovenskega naroda.
Tebe njihova žrtev zavezuje,*

³⁶³ *Primorski dnevnik*, 1, št. 98, 6. 9. 1945, str. 1, Igo Gruden (Objavljenih je vseh sedem kitic pesmi brez naslova v spomin na štiri ustreljene junake).

³⁶⁴ Pahor D., *Odmevi bazoviških žrtev v slovenski umetnosti*, str. 103–115.

³⁶⁵ Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 57.

*da živiš prost in ponosno
in da nikdar ne zamre spomin
na čas, ki naj se ne povrne.*

Pesmi z bazoviško tematiko se pišejo tudi še dandanes. Omenil bi dva slovenska pesnika iz Italije: Marka Kravosa in Aceta Mermolja.

Marko Kravos: Bazovica I

*Ko skozi vodo kamen gre
jo blago razmakne
preden na dno gre*

*Ko svinec jutro prebije
se zrak zdrobi
sveže rdeče življenje brizgne*

v obličje smrti

*Kakor kamen skozi vodo gre
pade človek v lastno kri
leže v tiho morje*

*Tako pade eden
tako padejo štirje
v globino za obzorje*

*v zadnjo svobodo
v sto let tišine³⁶⁶*

Ace Mermolja: Bazovska gmajna

*Konec poletja se v soncu,
ki žgoče pleše nad
pretežno sivimi glavami
zberemo na Bazovski gmajni.
Pridemo navadneži,
predstavniki z venci
in kak diplomat*

366 Kravos, *Sol na jeziku*, str. 27.

*iz Slovenije z lakiranim
mercedesom, ki ugasne
na levi strani spomenika.
Pridemo, da se poklonimo
štirim fantom, ki so jih
pokosili z rafalom
kot lovci Kosovelove brinjevke.³⁶⁷*

ODMEVI V MEDNARODNEM TISKU

Evropski kulturni in politični svet se je po ustrelitvi štirih junakov v Bazovici razdelil na dva tabora. Vladna in uradna glasila so v večini primerov hladno beležila dogodek. Tako imenovani svobodni tisk izven Italije je ostro obsojal Posebno fašistično sodišče v Trstu. Najglasneje in najtopleje so se za štiri junake zavzeli (bratje) Čehi, ki so še enkrat dokazali, kako pojmujejo slovansko vzajemnost. Tudi francosko časopisje je dalo duška svojemu ogorčenju nad krivično sodbo nad Slovenci na Primorskem. Avstrijski in nemški časopisi so poročali stvarno in trezno. Angleški listi so postavili zanimivo tezo.³⁶⁸ Navedel bom odzive iz štirih časopisov.

Narodni Listy, Praga, 6. september 1930:

»Štirje Slovenci so bili danes usmrčeni! Vse slovanstvo biva danes v duhu pri Slovencih v Trstu. Fašistični tisk obrekuje slovanstvo, nazivaje ga barbarstvo. (...) S strašnim tržaškim procesom si je dalo italijansko sodstvo spričevalo, ki mu bo služilo v sramoto za vse večne čase.«

The Manchester Guardian, 8. september 1930:

»Tržaška razsodba. Prošnje in protesti so zaman prihajali v Ženevo (sedež Zveze narodov) v nadi, da rešijo njihovo življenje, neusmiljena brzina italijanske justice je nameravan udar v obraz tistim, ki jim je svoboda ljubša kot pravično maščevanje zakona in reda. Zločin, zaradi katerega so umrli ti ljudje, je isti, radi katerega je pred 48 leti umrl v istem mestu Oberdank, ki ga vsa Italija časti – zločin, ki je obstojal v tem, da izsili pravico, ki je tiranstvo ni hotelo dati.«

Volkszeitung, Berlin, 12. september 1930:

»Setev sovraštva. (...) Mussolini je ponovno izjavil, da je Italija ‚z zmago‘ v svetovni vojni dobila premalo ter se mora radi tega oboroževati, da uveljavi italijanske

³⁶⁷ Mermolja, *Okruški*, str. 43.

³⁶⁸ Španger, *Bazoviški spomenik*, str. 194–204.

‚zahteve‘ napram drugim zmagovitim državam. Za temi zvenečimi frazami je duh roparskega imperializma, ki smatra vojno za edino sredstvo za povečanje svoje moči in zadovoljitev svojega pohlepa po plenu.«

Tagespost, Gradec, 8. september 1930:

»Misli ob slovanskem procesu v Italiji. Še je v živem spominu razsodba istrskega kmečkega mladeniča Vladimirja Gortana, ki je bila izvršena z odurno naglico, in že spet obračajo fašistična sodišča nase pozornost evropskih narodov, in sicer v veliko večjem obsegu kot kadarkoli prej. (...) Gre pa tu še za nekaj drugega, nekaj večjega, za sile narodnega sožitja, ki so prav v tem času pridobile na veljavi. Kako je mogoče, da so Istrani, Hrvatje in Slovenci, ki so že iz stare Avstrije znani kot mirni, lojalni in vsakemu nasilju nenaklonjeni ljudje, postali naenkrat nevarni bombaši!? (...) V juliju leta 1920 so zažgali narodni dom v Trstu in sicer pod vodstvom Francesca Giunte, sedanjega državnega tajnika v ministrskem predsedništvu. Ta čin je pripomogel ‚junaku‘ Giunti do častne spominske plošče in do zlate častne kolajne. V istem letu je sledila še upepelitev društvene tiskarne v Pazinu, v naslednjih dveh letih pa razrušitev društvenih domov v Pulju, Opatiji, Barkovljah in pri Sv. Ivanu v Trstu in končno še tržaške tiskarne Edinost. Vsa ta dejanja so ostala do današnjega dne nekaznovana, nasprotno: proslavljali so jih celo kot zmage in junaška dejanja.«³⁶⁹

ODMEV V OKUPIRANI EVROPI

Med narodnoosvobodilnim bojem so prišle na dan vse žlahtne vrednote slovenskega naroda, ki se je boril, povezan z ostalimi jugoslovanskimi narodi, proti okupatorju, proti fašizmu in nacizmu za slovensko besedo, za svobodo, resnico, pravico, za boljši jutri, za novo družbo. Nekatero partizanske brigade so bile poimenovane po zaslužnih osebnostih, npr. kulturnikih (Prešernova, Cankarjeva, Gregorčičeva, Kosovelova) ali upornikih (Gubčeva, Gradnikova, Vojkova), druge pa po zemljepisnih imenih in drugih pojavih oziroma po dogodkih iz slovenske zgodovine.

V povelju Glavnega štaba NOV (Narodnoosvobodilne vojske) in PO (Partizanskih odredov) Slovenije števil. 58 z dne 24. aprila 1944 je med drugim zapisano:

»Ena najmlajših slovenskih osvobodilnih brigad, 18. SNOB, je v bojih, ki jih je zadnje mesece vodila, dokazala, da je s svojimi vojaškimi sposobnostmi dosegla in v mnogem celo preseгла naše najstarejše in v dolgotrajnih bojih prekaljene in ojeklenele udarne brigade (...) kot priznanje borcem, podoficirjem, oficirjem in

³⁶⁹ Pahor M., *Odmevi v Evropi po ustrelitvi štirih junakov v Bazovici*. Fotokopije časopisov hrani: NŠK, Odsek za zgodovino, arhiv, fond HI, Prvi tržaški proces, fascikel o tisku.

Jože Dekleva kot govornik na proslavi v Bazovici
(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

politkomisarjem 18. brigade, ki so pokazali mnogo volje in znanja, da z največjim požrtvovanjem osposobijo brigado za hude boje, ki čakajo našo vojsko v bližnji bodočnosti, Glavni štab NOV in PO Slovenije dodeljuje 18. brigadi naslov 18. slovenska narodoosvobodilna udarna brigada ‚Bazoviška‘.³⁷⁰

Brigada je s tem sprejela častno nalogo, da z uspešnim bojem za svobodo primorskega ljudstva maščuje junake Bazovice: Ferda Bidovca, Franja Marušiča, Zvonimirja Miloša in Alojza Valenčiča. Prav na obletnico njihove ustrelitve, 6. septembra 1944, je Bazoviška brigada prejela nove bojne zastave.³⁷¹

³⁷⁰ Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 59.

³⁷¹ Prav tam, str. 58.

ODMEVI V OSVOBOJENI EVROPI PO PADCU FAŠIZMA IN NACIZMA

Dne 7. avgusta 1945 se je v Trstu na svoji prvi seji sestel Odbor za proslavo bazoviških žrtev. Predsednik odbora je postal Jože Dekleva,³⁷² vidna in pomembna osebnost v prvem povojnem obdobju v Trstu. Bil je med soustanovitelji gibanja TIGR na Nanosu, še prej zadnji predsednik Zveze mladinskih društev v Trstu, antifašist, konfiniranec, narodni in politični delavec, predsednik Odbora za proslavo bazoviških žrtev, predsednik Odbora za gradnjo Kulturnega doma v Trstu, občinski svetnik v Trstu in predsednik Slovenske kulturno-gospodarske zveze SKGZ. Dekleva je bil predsednik delovnega odbora, poleg katerega je bil ustanovljen še Častni odbor, ki mu je predsedovala Tončka Bidovec por. Colja, sestra bazoviškega junaka Ferda Bidovca.³⁷³

Pripravili so tri velike prireditve v spomin na junake. Prva se je odvila v sredo, 5. septembra 1945, v večernih urah v gledališču Fenice v Trstu. Bila je predvsem kulturna manifestacija, kjer so se prepletali glasba, zborovsko petje, recitacije in prizori iz gledališke igre Ivana Cankarja *Hlapec Jernej in njegova pravica*. Seveda niso manjkali govori: spregovorili so Jože Dekleva kot predsednik odbora, Ferlan kot član Mestnega osvobodilnega odbora in France Bevk kot predsednik PNOO-ja.³⁷⁴

Druga prireditev je bila ob 15-letnici ustrelitve v četrtek, 6. septembra 1945. Začela se je ob 8.30 na pokopališču pri Sv. Ani v Trstu. Šele nekaj tednov pred tem so ugotovili, kje so bili štirje ustreljeni pokopani. Kraj pokopa je odkril Drago Žerjal, član ožjega vodstva Tajne organizacije Borba, ki je prišel v Trst kot partizan osvoboditelj. Na kraj pokopa so postavili štiri bele kraške kamne v obliki romba. To je bila prva spominska prireditev na pokopališču. Spominski kraj je blagoslovil mons. Salvadori. Slavnostna govornika sta bila odvetnik Frane Tončič v slovenščini in partizan Eugenio Laurenti v italijanščini. Oba sta zastopala masovno organizacijo SIAU-UAIS. Spominske slovesnosti se je udeležilo okrog 500 oseb, položili pa so 24 vencev. Prisotni so bili družinski člani štirih junakov: sestra in dva brata Ferda Bidovca, mati in oče Vekoslava Valenčiča, sorodniki Frana Marušiča in Zvonimirja Miloša. Na častni straži je stalo 6 vojakov-partizanov: slovenski partizani in italijanski »garibaldinci«. Prisotnih je bilo veliko časnikařev in fotografov, med njimi tudi dva ameriška novinarja.³⁷⁵

Tretja spominska prireditev je potekala v nedeljo, 9. septembra 1945. Odbor za proslavo bazoviških žrtev se je odločil, da bo nedeljska prireditev pravi ljudski shod Slovencev z vse Primorske. Program se je odvijal dopoldne in popoldne

372 NŠK, Odsek za zgodovino, arhiv, fond HS, fasc. Odbor za proslavo bazoviških junakov.

373 Dato, *Le celebrazioni per gli eroi di Basovizza*, str. 474.

374 Prav tam, str. 475.

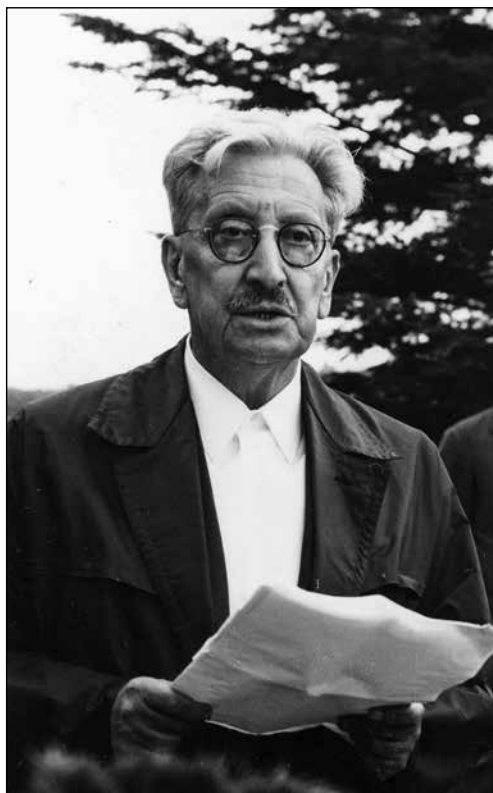
375 Prav tam, str. 476–478.

na kraški gmajni pri vojaškem strelišču, kjer so bili obsojeni 6. septembra 1930 ustreljeni. Spominsko obeležje je bil steber iz belega kraškega kamna, na katerem so bile štiri kamnite ploščice z imeni junakov. Osnutek za spomenik je izdelal slovenski arhitekt iz Trsta Franjo Kosovel. Ocene o številu prisotnih na prireditvi se razlikujejo: *Primorski dnevnik* je pisal o 80.000 do 100.000 ljudeh, *Glas zaveznikov* je omenil le skromnih 10.000 oseb, *Il Lavoratore* pa nekaj desettisočev. Ker govorimo o številkah, naj še dodam, da je na prireditvi zapelo okrog 2.000 pevcev iz 50 zborov. Nastopali pa so še drugi kulturniki. Dopoldanski del programa je bil posvečen spominu na štiri ustreljene junake, popoldanski del pa spominu na ljudsko vstajo na Primorskem septembra 1943. Začelo se je z mašo zadušnico. Somaševali so štirje duhovniki, bazoviški župnik Brumnič, Franc Malalan, Ivan Bidovec in Anton Piščanec. Na dopoldanskem delu slovesnosti so spregovorili Jože Dekleva kot predsednik odbora, Giuseppe Pogassi v italijanščini kot predstavnik Mestnega osvobodilnega sveta in France Bevk kot predsednik PNOOja. Popoldanski govorniki so bili Branko Babič, podpredsednik Okrožnega odbora OF za Trst, Eugenio Laurenti, član istega odbora, in general Dapčević, komandant 4. jugoslovanske armade. Slovesnosti so prisostvovali tudi oficirji, in sicer en ameriški in šest jugoslovanskih. Nedeljska manifestacija je bila enotna. Podprli so jo vsi slovenski in italijanski demokratični krogi. Prisotna je bila delegacija tržaškega CLN (Comitato di liberazione nazionale), ki jo je vodil predsednik Ercole Miani.³⁷⁶ Shod je potekal v spomin na ustreljene in opomin za vse ostale.

Od takrat dalje vsako prvo nedeljo po 6. septembru poteka slovesnost v spomin na tragični dogodek 6. septembra 1930. Bazovica je postala simbol slovenskega, hrvaškega, italijanskega in danes tudi evropskega antifašizma. Antifašizem je ena izmed vrednot, na katerih sloni Evropska unija. Komemoracije v Bazovici niso le spominska slovesnost, temveč so postale ljudski shodi, kraj romanja vseh protifašistov. Majhen in skromen spomenik je zadobil velik simbolni pomen in kraj smrti in krvi se je spremenil v kraj, kjer se srečujejo ljudje dobre volje, ki si želijo mir, svobodo, enakopravnost, sožitje. Proslava (in prireditve) v Bazovici je z leti rasla in pridobivala na ugledu in pomembnosti. Del zasluge gre nedvomno stalnemu delu Odbora za proslavo, ki obstaja od leta 1945. Odbor je stalna ustanova, ki v najširšem pomenu besede skrbi za spomin na štiri ustreljene junake in je izraz vseh skupin Slovencev v Italiji. Osrednja proslava in spremne prireditve so skupna pobuda Slovencev v Italiji. Na prireditve prihajajo ljudje vseh starosti, od najstarejših do mladih.

Spomenik v Bazovici je bil v povojnih letih večkrat simbolno prizorišče večjih manifestacij in dogodkov. Tam je bil leta 1952 slovenski tabor (shod). Pri spomeniku je bil zaključek velike prireditve Spominski tek dvajsetletnice

³⁷⁶ Prav tam, str. 479.

Italijanski antifašist Bruno Pincherle kot govornik na proslavi v Bazovici

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

osvoboditve (STEDO), ki se je odvijala 30. maja 1965.³⁷⁷ Na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let je bil tudi prizorišče Partizanskega praznika.

Pomena spomenika in izročila Bazovice se zavedajo tudi nasprotniki tam ustreljenih, neofašisti, nacionalisti, nestrpneži, netilci sovraštva. Spomenik v Bazovici je bil tako od odkritja 9. septembra 1945 kar 16krat oskrunjen. Policija ni skruniteljev nikoli odkrila, zabeleženi pa so natančni datumi skrunitev: 5. september 1949, 4. april 1956, 8. januar 1959, 28. april 1970, 29. junij 1970, 16. september 1977, 18. september 1978, 28. september 1978, 24. april 1980, 14. julij 1981, 19. april 1991, 5. september 1992, 12. september 1996, 5. december 1996, 28. avgust 1997 in 15. marec 2009.³⁷⁸

³⁷⁷ Pahor M., STEDO 1945–1965, str. 43–69.

³⁷⁸ Omenjeni datumi so vklesani v ploščo na hrbtni strani spomenika v Bazovici. Seznam in datume hrani: NŠK, Odsek za zgodovino, arhiv, fond HS, Odbor za proslavo bazoviških junakov in fond HI, Prvi tržaški proces.

ZAKLJUČEK

Bazovica je simbol antifašizma, spominske prireditve in ostale pobude pa so potrebne tudi danes. Na pohodu sta zgodovinski revizionizem in negacionizem, zato so antifašistični ideali danes potrebni prav tako, kot so bili v preteklosti. Slovenci smo stali na pravi strani včeraj (za časa antifašizma in narodnoosvobodilnega boja) in stojimo na pravi strani danes.

Problem odnosa oblasti do bivših tigrovcev v času po osvoboditvi ter padcu fašizma in nacizma se v matični Sloveniji razlikuje od istega vprašanja med Slovenci v Italiji. V Sloveniji velja, da so bili v povojnem času tigrovci zapostavljeni, pozabljeni in celo preganjani, med Slovenci v Italiji pa to ne drži. Dovolj je prelistati časopise ob obletnicah, spominskih prireditvah, ob jubilejih ljudi in vidna je povsem druga slika, zlasti v *Primorskem dnevniku* in *Jadranskem koledarju*. Bazoviški junaki in Vladimir Gortan, »borbaši«, na strelišču na Opčinah 15. decembra 1941 ustreljeni antifašisti (en komunist in štirje tigrovci), padli partizani, zaporniki, konfiniranci, deportiranci v taboriščih, aktivisti so bili v očeh ljudi vedno junaki in žrtve, ki se jih moramo s spoštovanjem spominjati. Če se izrazim prosto: spomenik v Bazovici (in če hočemo tudi tistega na Opčinah) so postavile takratne politične organizacije v Trstu ter Odbor za proslavo bazoviških žrtev, v ozadju pa je bila Titova Jugoslavija oziroma Titova Slovenija. Primorci so bili istočasno (predvojni) protifašisti in pripadniki vojnega narodnoosvobodilnega gibanja. Eno je bilo povezano z drugim.

Seveda so bila tudi med Slovenci v Italiji burna obdobja. Leta 1948 je spor na levi (Kominform) pustil hude posledice. Prišlo je do poizkusov, da bi različne politične sile prirejale vsaka svoje spominske prireditve v spomin na štiri junake. Precej let je slovenska desnica omalovaževala prireditve v Bazovici, a danes so lete ena izmed skupnih pobud Slovencev v Italiji. Tako je na eni strani Bazovica spomin vseh Slovencev v Italijo (v povezavi z demokratičnimi Italijani), po drugi strani pa kraj srečavanja za načrtovanje skupne poti.

Pisanja o antifašističnih temah, o prvem in drugem tržaškem procesu in spominske literature je bilo med Slovenci v Italiji skozi celotno obdobje od leta 1945 veliko. Zorko Jelinčič je v svojem članku v *Jadranskem koledarju* za leto 1960 jasno opisal, kako je bilo v TIGR-u in partiji. Malo pred tem – leta 1958 – je potekala »famozna« seja CK, ki se je nanašala tudi na posamezne Slovence v Italiji ter seveda na odnose med komunisti in tigrovci. Prvenstveno je šlo za vprašanje, kdo so bili prvi antifašisti: tigrovci ali komunisti. Pri tem velja poudariti dejstvo, da je bila velika večina t. i. tigrovcev tudi partizanov. Vekoslav Španger je svoje spomine napisal leta 1965. Ta knjiga ostaja prvo verodostojno pričevanje o Borbi in TIGR-u. Leta 1990 sta založba ZTT in Odsek za zgodovino pri NŠK v Trstu

Velika spominska slovesnost v Bazovici 10. septembra 2000,
ob 70-letnici usmrtnice štirih bazoviških junakov
(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

skupaj izdala knjigo spominov Draga Žerjala, soborca štirih ustreljenih junakov. Žerjal je bil med pobudniki postavitve spominskega obeležja v Kranju leta 1930. Ko je ob osvoboditvi Trsta prišel v mesto kot partizan, si je zadal nalogo, da najde kraj, kjer so bile žrtve zakopane.

Avtor tega prispevka je osebno spoznal več osebnosti iz antifašističnih vrst med Slovenci v Italiji. To so bili člani družin Bidovec, Tomažič in Colja, Jože Dekleva, Angelo Kukanja, Frane Tončič, Dorče Sardoč, Zorko Jelinčič, Franc Kavš, Lavo Čermelj, Boris Pahor, Danilo Benčina, Milan Bolčič, Srečko Colja, Franc Štoka - Rado, Anton Ukmar - Miro, Tine Lipovec, Milan Starc, Slavko Tuta, Vekoslav Španger, Drago Žerjal, Vid Vremec, Franjo Kosovel in drugi. Vse to me je nedvomno zaznamovalo in že v dijaških letih sem bil popoldanski sodelavec na Odseku za zgodovino in etnografijo pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. Ustanovo je takrat vodil Drago Pahor, protifašist, sokol, gozdovnik, tabornik, učitelj, vzgojitelj, šolnik, družbeni delavec, prosvetar, raziskovalec in pisec o preteklosti Slovencev v Italiji. Tam sem spoznal našo antifašistično preteklost, narodnoosvobodilni boj in zavzemanje za pravice slovenske narodne skupnosti v Italiji po drugi svetovni vojni. Drago Pahor mi je posredoval mnogo znanja. Vse

to je prispevalo k drugačnemu odnosu in pogledu na predvojno protifašistično gibanje (na Primorskem in v Trstu) ter na kasnejše narodnoosvobodilno gibanje.

Slovenci v Italiji smo imeli drugačen odnos do Jugoslavije: morda mitičen in romantičen (seveda ne prav vsi). Jugoslavija nas je podpirala kot narodno manjšino in brez njene finančne pomoči ne bi preživeli kot organizirana skupnost, posebno do leta 1991. Na drugi strani pa je res, da nismo živeli v državi Jugoslaviji kot matični Slovenci. Vsa ta dejstva so nedvomno pogojevala tudi različne poglede na TIGR v preteklosti.